

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

KERKELIJK LEVEN / G. Gunnink

In dit nummer:

KERKELIJK LEVEN **301**

G. Gunnink

Hartkwaal?

MEDITATIEF **305**

C.J. Harryvan

Je eerste liefde

WANDELEN MET GOD **306**

O.W. Bouwsma

Monumentenzorg

MUZIEK **308**

J. Smelik

Kerkliederen van
Ria Borkent

EVANGELISATIE
EN ZENDING **311**

H. Drost/P.W. van de Kamp

Gastendienst!?

en verder...

Uit de kerken
Meegelezen

HARTKWAAL?

De nood is *hoog in veel kerken van de Reformatie. Het geloof binnen die kerken lijkt steeds minder mensen te boeien. Eigen leden haken af, Nieuwe christenen gaan meestal niet naar een Gereformeerde kerk.*

*Deze zorgwekkende feiten zijn niet te ontkennen!
Waar ligt de oorzaak?'*

Schrik

Deze alarmerende woorden zijn te vinden op de achterflap van een boek, dat op de drempel van het jaar 1997 verscheen: *De hartkwaal van de kerken.*

Wanneer het bloed niet meer doorstroomt, wanneer het hart hapert, dan is een bloedeloze, vale huidskleur het gevolg. Je schrikt er dan van, hoe ongezond en hoe bleek iemand er uitziet. Vandaar de ondertitel van het boek: *Hoe kunnen bleke kerken (kerkieden) weer kleur krijgen?* Als het uw bedoeling is aan het begin van 1998 vooral uw gemoedsrust te bewaren, dan moet u dit boekje vooral niet lezen! De

schrijver neemt nadrukkelijk afstand van predikanten, die mensen aaien en paaien met een zoet evangelie.

Aaien en paaien – dat gebeurt in dit boekje zeker niet. Maar er schijnt ook een goede reden voor te zijn. Als een hartkwaal geconstateerd wordt, dan is het schrikken geblazen en helpen zachte heelmeesters niet.

En dan is het: haastje repje naar de cardioloog.

De vrijmoedige veroorzaker van deze schrik? Ds. A. de Ruiter, predikant te Enkhuizen. Maar soms kan schrik heilzaam zijn. Als je een hartkwaal hebt dan is het toch maar beter het op tijd te horen, dan met

een bleek gezicht en met schijnbare kalmte ermee door te lopen tot de dood er op volgt.

Boekje in een boek

Om wat precieser te zijn: in feite is ds. De Ruiter niet de enige schrijver van dit boek. Je treft in dit boekje een boekje aan. Een 'second opinion' dus.

Al is het dan een opinie uit 1937. Want om de huidige situatie van de kerken te verhelderen haalt ds. De Ruiter een oude brochure onder het stof vandaan. **Ds. H. Veldkamp** schreef zestig jaar geleden een brochure, *Leven uit het geloof*. **Ds. De Ruiter** heeft deze bijdrage herontdekt en 'vertaald' in Nederlands van vandaag.

KERNREDACTIE:

PROF. DR. M. TE VELDE,
DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP.

OVERIGE REDACTIELEDEN:

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. BOS, DRS.
A.L.Th. DE BRUIJNE, DRS. G. GUNNINK,
DRS. B. LUITEN, DRS. K. DE VRIES.

MEDEWERKERS:

J.J.D. BAAS, DRS. C.J. HAAK,
J.M. DE JONG, DR. d. SMELIK,
DRS. H. VELDMAN.

REDACTIE-ASSISTENT:

H. PRINS, Buiten Nieuwstraat 86-1, 8261 AX
Kampen, Tel. (038) 3331335

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Colntre B.V.,
Postrekening 406040 tnv.,
De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA
Goes. Td. (0113) 215591.

ABONNEMENT:

f 90,00 per jaar; f 49,00 per halfjaar; studenten f 74,50 per jaar (binnenland). Buitenland: f 149,00 per jaar (Europa zeepost).

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden na het verstrijken van de betalingsstermijn (opzegging van jaarabonnement vóór 1 november, van een halfjaarabonnement vóór 1 juni).

Losse nummers f 2,05 (excl. porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij de Stichting Bralectah.

Tel. (0521) 515946.

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0,95 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

Dat lijkt nogal een onderneming. Wat kan zo'n boekje van voor de oorlog ons vandaag nog te zeggen hebben? Maar de lezer kan op dit punt gerust zijn. Het heeft ons veel te zeggen. Want op een heldere manier wordt daarin antwoord gegeven op een abc-vraag. Een vraag die toch steeds opnieuw antwoord moet krijgen: wat is dat, leven uit het geloof? Wat is dat – en doen we dat?

Waar ging het Veldkampom?

Levend geloof?

Ds. H. Veldkamp sluit in zijn brochure aan bij de bekende bijbelwoorden 'de rechtvaardige zal uit geloof leven' (Romeinen 1 : 17). Leven uit het geloof, dat is niet 'aan geloof doen', en niet een 'geloof hebben'. Maar het is, zo laat Veldkamp zien: één worden met Christus. En vanuit dit nieuwe 'levensbeginsel' heel je bestaan laten beheersen. Vooral dit laatste wordt door Veldkamp met kracht naar voren gebracht: geloof is geen dood ding, maar een drijfveer die al je denken en overleggen en spreken en doen en laten wil aanraken en veranderen. Alles moet opkomen uit de 'wortel' van ons geloof. 'Of u dus eet of drinkt, of wat ook doet, doet het alles tot eer van God' (1 Korintiërs 10 : 31). En: 'Alles wat niet uit geloof is, is zonde' (Romeinen 14 : 23).

Maar is de praktijk niet heel anders?

Een citaat: "Onze verlovings en ons huwelijk; ons onderwijs en onze opvoeding; onze omgang met mensen, en ons ijveren voor het bijbelstudiewerk; ons kerkgaan en bidden; ons offeren voor de armen en voor de zending; en duizend dingen meer als het: uit geloof niet is, dan is het zonde. Iedereen weet dat het heel goed mogelijk is, en ook heel vaak gebeurt, dat deze dingen niet gedaan worden uit het geloof. We doen ze vaak uit sleur, uit gewoonte, uit plicht, uit vrees, uit sympathie, uit verveling, en weet ik uit

wat voor motieven nog meer. En dan kan het uitnemend gaan, en gesmeerd lopen, en de mensen zullen ons prijzen vanwege onze 'goede werken'. Maar het is zonde. Want goede werken, zegt de trouwe Heidelbergse Catechismus, zijn die, welke uit een waar geloof, naar de wet van God en tot Gods eer gedaan worden. Geen van deze elementen kan er aan ontbreken" (p. 39).

Polisgeloof

Ds. Veldkamp ziet om zich heen de neiging om het geloof te beperken en te devalueren. Tot iets dat alleen het verstand raakt. Of tot iets, dat alleen de emoties of de daden van de mens verandert. Hij waarschuwt daarom voor verstandsgeloof: rechtzinnigheid in de leer en geloof worden dan bijna synoniem. Het geloof raakt versteend en gaat op in het zich houden aan waarheden en regels. Maar hij waarschuwt ook voor een andere versmalling, in de vorm van gevoelsgeloof. Mensen gaan dan van de weeromstuit geloof definiëren als ervaring. Alle dogma's en leerstellingen kunnen je desnoods gestolen worden, als je de warmte maar voelt van de persoonlijke heilservaring. Veldkamp noemt deze devaluatie van het geloof niet de minst gevaarlijke. Dan zijn er ook mensen van het daadgeloof, de mensen van het praktisch christendom. Niet op de leer, niet op de ervaring, maar op daden mag een christen afgerekend worden, zo menen ze. Veldkamp laat heel mooi zien, dat je gelukkig niet hoeft te kiezen tussen één van deze drie. Met je hand en verstand, met je hart en mond, met je wil je geweten mag de mens van God zijn Heer dienen. Het geloof zit diep geworteld in z'n hart, maar het zit net zo goed in zijn vingertoppen. Zo zou het moeten zijn. Maar Veldkamp toont zich zeer bezorgd over de werkelijke stand van zaken. Veel gereformeerden kennen dit leven uit geloof niet, schrijft

hij. De meest funeste **vorm** van **ge-**
loofsdevaluatie die **Veldkamp** te-
genkomt? Hij noemt **dat** 'polisge-
loof. Een polis berg je veilig in een
kluis of brandkast, je **betaalt** gere-
geld je premie en zo zorg je voor
een **rustige** oude dag. Zo zijn er niet
weinigen, **die** hun geloof **in** de
brandkast hebben gestopt.

De premies worden netjes op tijd
voldaan, men doet belijdenis van
zijn geloof, bezoekt **trouw** de **kerk-**
dienst, laat **z'n** kinderen dopen.
Maar voor de rest blijft alles vrij-
wel gelijk. Ze hebben een verzeke-
ring afgesloten **voor** later. Men **leeft**
niet in het geloof, men wil **alleen**
in het geloof sterven (p. 32).

Hieraan verwant is het protest van
Veldkamp tegen de **kerk** als 'he-
meltrein'. Een trein die vlug, veilig
en voordelig richting hemel rijdt,
maar waarvan de reizigers **demon-**
stratief uit de coupéraampjes han-
gen, uit angst dat er anders onge-
wenste passagiers zullen binnenko-
men die de rust zullen verstoren.
Maar het levensdoel van de **kerk** is
niet vliegensvlug de wereld door te
rijden, maar om de wereld te over-
winnen door haar **geloof**. Is ons
nieuwe, veranderde leven sen preek
zonder woorden? **Veldkamp** ziet in
het radicalisme van enkele **evange-**
listischen om met de zonde eens en
voorgoed te breken (het zogenaam-
de 'perfectionisme') zelfs een heil-
zaam correctief tegenover een den-
ken en een houding waarbij te ge-
makkelijk genoeg genomen
wordt met een **kerk** die niet opvalt
door een **geheiligd** leven.

Nog actueel

Het is verleidelijk nog meer naar
voor te halen uit het boekje van
Veldkamp. Maar: **wacht** even. We
zijn nu zestig jaar verder. Toch? Of
is het misschien zo, dat de kritische
analyse die **Veldkamp** van de ker-
kelijke situatie **van** zijn tijd **gaf** nog
steeds actueel is? De medische ken-
nis is sinds 1937 stormachtig ge-
groeid. Maar wat is er in de **kerk**
gebeurd? Is het niet schrijnend, zo

vraagt ds. De Ruiter zich **af**, dat een
boekje over (het ontbreken van)
echt **leven** uit het geloof **vandaag**
nog even **bij** de tijd is als zestig jaar
geleden?

Ds. De Ruiter meent (m.i. terecht),
dat **Veldkamp** ons **vandaag** nog
veel te zeggen heeft. De Ruiter
wijst op de **enorme kerkverlating** in
de **Samen-op-Weg kerken**. De oor-
zaak, zo stelt hij, zal toch heel ge-
woon zijn, dat het leven uit geloof
bijna niet meer gekend **wordt**? De
bezieling, de dynamiek van het ge-
loof in Jezus Christus worden wei-
nig ervaren.

Ds. De Ruiter meent, dat **ook** in de
'**kleine**' **Gereformeerde Kerken**
(CGK, NGK, GKV) de analyse van
Veldkamp nog steeds goed past.
'We geloven. Jawel. Maar zijn deze
bijbelgetrouwe kerken nu echt vol
vuur? **Geestesvuur**?' (p. 72). De be-
zieling ontbreekt. Het **boeiende**,
krachtige, dynamische leven uit het
geloof, zoals de eerste christenen
dat kenden, is vaak ver te zoeken.
Daarom is er **ook** zo weinig werf-
kracht. Er is wel geloof, maar er
gaat zo **weinig** van uit, het is **een**
weinig aanstekelijk geloof. **Hoe**
komt het, dat veel christenen niet
méér vervuld **zijn** van de **Heilige**
Geest?

Hartonderzoek

Ik ben er blij **mee**, dat ds. De Ruiter
het werk van ds. **Veldkamp** weer
voor het voetlicht heeft gehaald.
Meerdere boeken **van** hem kregen
terecht herdruk na herdruk. Die
knopen ontbindt, **over** het **boek** Da-
niël, voor het eerst uitgegeven in
1940, kreeg een zevende **druk** in
1978. **Veldkamp** is de moeite van
het lezen meer dan waard. Zijn
Zondagskinderen (over de **Heidel-**
bergse Catechismus) wordt nog al-
tijd door menig predikant uit de
kast gehaald bij de **voorbereiding**
van de **catechismuspreek**. **En De**
boer van Tekoa (over Amos) blijft
graag gebruikt. **Veldkamp** schrijft
persoonlijk, doorleefd, pakkend. Je
kunt hem niet lezen zonder in de

spiegel te **kijken** en **zonder** jezelf en
vooral je hart te **onderzoeken**.

Hartonderzoek. Dat is het eerste
woord waar ik aan denk bij het le-
zen van de woorden **van** ds. De
Ruiter. Zijn boek is een signaal, dat
er iets **aan** de hand is. Wanneer ie-
mand een hartkwaal constateert, en
wanneer dat gebeurt door iemand
die de vrijgemaakte Gereformeerde
Kerken – om het nu verder tot deze
kerken te beperken – van binnenuit
goed kent, dan is er reden om goed
te luisteren. Het zou wel eens ge-
vaarlijk kunnen **zijn** om 'door te lo-
pen' alsof er geen **arts** was, die een
forse waarschuwing **had** laten ho-
ren.

Tijdens de zomer van het afgelopen
jaar **was** het **een zending**, ds.

J.Th. Jonkman, die belangrijke din-
gen aan de orde stelde. Hij hekelde
vooral de **consumptiementaliteit** die
hij in de kerken **aantrof**. **Dat** deed
hij in een **vrij** kort interview. Nu
worden opnieuw diepgaande vra-
gen **gesteld** bij het **kerkelijk** leven
en nu gebeurt het uitvoeriger. Dat
betekent **nog** niet, dat ds. **Jonkman**
en ds. De Ruiter hun vragen vanuit
dezelfde gezichtshoek **stellen**. Dat
geloof ik niet. Jonkman nam **ook**
afstand **van** het 'consumentisme'
dat tijdens EO-jongerendagen aan-
wezig zou zijn. Het zou best kun-
nen dat De Ruiter daar wat anders
over **denkt**. Maar **kenmerk** hebben
we met **z'n** **allen** vanuit verschillen-
de invalshoeken wel behoefte aan
een meer dan **oppervlakkig harton-**
derzoek.

De ene arts is de andere niet

Ds. De Ruiter zoekt in zijn analyse
aansluiting bij ds. **Veldkamp**.
Toch leggen beide wel verschillen-
de accenten. De ene arts is de ande-
re niet. Als het gaat om de weg
naar **genezing** noemt **Veldkamp** als
eerste medicijn: het gebruik van de
genademiddelen, de bediening van
het Woord en de sacramenten.
Veldkamp wijst met het oog op het
echt **leven** uit het geloof op **een**
mogelijke overschatting van de

kerk. Hij waarschuwt: overschat de kerk niet, want dan kan de vorm onttaarden in knellend formalisme. Een kerkelijk systeem en een prachtoorganisatie onder de bezielende kracht van het geloof is een lichaam zonder ziel. Maar bij zijn waarschuwingen kijkt hij ook een andere kant uit en blijkt hij bang voor *onderschatting*: 'Al meer leeft de gedachte, dat de kerk niet zozeer daar is, waar Woord, ambt en sacrament zijn, maar waar veranderde mensen zijn. Of deze veranderde mensen dan **samenkomen** in een kerk, in een groep of in een gezelschap is lood om oud ijzer. In elk geval zijn kerk, sacrament, leer en ambt dingen van tweede of derde rang. Het zijn de **niet-noodzakelijke** 'vormen'. **Veelal blijkt zelfs een** zekere afkeer van deze 'vormen' (p. 42).

Ds. De Ruiter legt een ander accent. **Veldkamp** koppelt het leven uit het geloof aan een leven uit de genademiddelen (evangelie, doop, avondmaal). De Ruiter doet dit ook wel, maar accentueert veel sterker de **noodzaak van een** nieuwe vervulling met de heilige Geest. Ds. De Ruiter pakt het thema van 'bezielend geloof' op, maar het wordt meer uitgewerkt in de richting van het 'vuur' van de Geest dat z.i. weer **hoog** moet opvlammen. Dat is het **nieuwe, dat** De Ruiter toevoegt aan de woorden van **Veldkamp**. Woorden als 'dynamiek', 'vuur', 'bezieling', 'vervulling met de Geest' schuiven bij hem sterk naar de voorgrond. Kortom: 'De kerk is niet vanzelf altijd vol van de Geest, maar moet steeds weer vervuld worden en voor die vervuiling openstaan, daarop gericht zijn (bv. Hand 4 : 31 en Ef. 5 : 18)' (p. 75).

In combinatie hiermee pleit De Ruiter voor een **op** de heiliging. Het heil dat God ons geeft bestaat niet alleen in vergeving, maar ook in de vernieuwing van ons leven!

Alle kamers open

Het domste **wat** we zouden kunnen

doen **m.i.** is **onszelf** gepikeerd af te sluiten voor de kritische geluiden die in het boek van ds. De Ruiter klinken. Als we alleen maar in **onze** wijk geschoten reageren, **zou** dat wel eens **kunnen** betekenen, dat ds. De Ruiter raak **heeft** geschoten. Ds. De Ruiter **vraagt** aandacht voor het gevaar van het **goedkoop** maken van de genade, door een onzorgvuldig leven glad te petsen met het evangelie van de vergeving (p. 123). In een tijd waarin binnen de kerken de levensstijl zwaar **onder druk** staat is het **m.i.** van belang, dat ds. De Ruiter met kracht **aandacht vraagt** voor de bijbelse **aansporing**: 'Jaag naar de heiliging' (Hebreeën 12 : 14). Vergeving is niet 'los' verkrijgbaar. ➤

God geeft ons er, 'in één pakket', de vernieuwing van ons leven bij. **Vergelijk** je leven met een huis, dat veel kamers heeft. Een kamer voor je **omgang** met andere mensen. Er **zijn** mensen, die deze kamer op slot doen voor het geloof. Dat ik **ruzie maak** met mijn buurman heeft toch **niks** te maken met mijn vrede met God? Er is een kamer, waarin je bed staat. Doe je die kamer, **van** je huwelijk of van je **ongetrouwd-zijn** op slot voor de Here? Er zijn mensen, met een kelder **waar** een forse **drankvoorraad** staat. **En** die proberen dat **vertrek** zorgvuldig op slot te houden voor God. En de kamer, waar je al je zorgen hebt opgesteld? Dat is vaak nogal een grote ruimte, we hebben **een extra aanbouw gemaakt**: een donkere kamer zonder ramen. Maar de heilige Geest **zegt**: gooi die deur open en laat het licht binnen, **weest** in geen ding bezorgd. En de logeerkamer, is die op slot? Is een **gast-die-Christus-nog-niet-kent** welkom in je leven? En de kamer, **waar** de televisie staat opgesteld: hoe vaak **hebben** we die dicht **gedaan** voor het **geloof**? En de kamer waar we ons geld bewaren: staat die **kamer** open voor je geloof? **Veldkamp/De Ruiter** vragen naar de **doorwerking** van ons geloof in alle dingen. Een ander belangrijk punt, **dat** hier **nauw** mee samenhangt, is de werf-

kracht **van** de kerken. Voor de meeste **medemensen** in Nederland is het absoluut geen vraag of ze **naar** de kerk zullen gaan. 'We **weten** niet half hoezeer wij, kerken, buiten beeld zijn bij gewone **medemensen**', constateerde iemand onlangs.

Maar je zou **de** vraag **kunnen** stellen **of** vanuit de kerk die **'gewone medemensen'** ook vaak niet evenzeer buiten beeld blijven. **Van** harte gereformeerd en van harte **missionair** bijt elkaar niet. **Over** de combinatie van **die** twee volgende week meer. Want er moeten **m.i.** bij het betoog van De Ruiter ook kritische **kanttekeningen** geplaatst worden.

Beroepbaar¹

Kandidaten:

J.P. Kruijer, Lange Haeg 153, 3853 EG Ermelo, tel. 0341-551673.

H.J.J. Pomp, Saffierstraat 210, 9743 JN, Groningen, tel. 050-5711969.

F.G. Aan het Rot, **Wortmanstraat 348,8265 AN Kampen, tel. 038-3322973.**

J.J. Meijer, Mimosastraat 98,8013 SG Zwolle. tel. 038-4221917.

R.J. Meijer, Van Spilbergenstraat 1B, 3814 VK Amersfoort, tel. 033-4755262.

¹ Nieuwe opgaven en wijzigingen:

H. Prins, tel. 038-3331335.

M meditatief

Maar wat wind voor mij was ben ik om Christus gaan beschouwen als verlies. Sterker nog, ik beschouw alles als verlies, want mijn Heer Christus Jezus kennen gaat alles re boven.

Filippenzen 3, 7 en 8a
(Willibrordvertaling).

'Ik ga voor mezelf naar de kerk. Ik geloof voor mezelf!', verklaarde ze resoluut.

'Wanneer ik er dus niets aan heb, kan ik toch gewoon beter thuisblijven?

Die anderen zijn gewoon bang, die durven niet voor hun mening uitkomen!'

Regels, plichten

Kerkdiensten staan in het middelpunt van de belangstelling.

Helaas nog niet met het gevolg, dat het aantal bezoekers stevast stijgt. Meer gaat het in de gesprekken over de verplichting om naar de kerk te gaan.

De vaste orde. De liederen, de vormen.

Het brengt heel wat gespreksstof aan het licht.

Maar weke argumenten worden er uitgewisseld?

Blijft het bij gemijmer over de sfeer? Saai. Star. Het moet blijer. ik ben jaloers op die anderen...

Aantrekkelijk

Hoe krijgt onze gemeente de aantrekkelijkheid die ze zou moeten hebben?

Belangrijk, dat we daarover gaan nadenken.

Hoogste tijd.

Maar komen we in de kerk om uit-

sluitend te genieten?

Willen we gestreeld worden?

Alleen nog horen wat we graag willen horen?

Een gastendienst moet vooral aansprekend zijn.

Klantvriendelijk. Kindvriendelijk. Gastvriendelijk. Kortom vriendelijk.

Maar het moet ook weer herkenbaar Wijven.

Dus gereformeerd, met het Woord centraal.

Het mag vooral geen rommeltje worden.

Professionaliteit

Maar de kern van de boodschap, is die vriendelijk genoeg?

Het kruis van Jezus Christus.

Het lam dat afgeslacht wordt.

Zodat mensen losgekocht kunnen worden uit hun slavenbestaan.

Zodat doden herleven!

De tale kanaäns, ja die is uit de boze, natuurlijk.

Mooie preken, verantwoord gezang, prachtige koren, goeie begeleiding.

Professionaliteit op de rustdag alle prioriteit.

Interview

Stel, in de ZoZ bijlage van het ND wordt Paulus geïnterviewd.

Zijn visie op vernieuwingen.

Opvallend blijft, dat Paulus ons niet wijst op zijn voorbeeld-traditie.

"Onze rijke joodse historie, waarop we trots mogen zijn..." (3,4-6).

Hij wijst ons liever op de gevaren van zo'n traditie...

Het gaat niet om iemands achtergrond, opleiding, levensloop, pres-

taties.

Zelfs het peil van onze samenkomsten krijgen in zijn visie niet de prioriteit.

Maar... hoe in heel je leven de liefde voor God gloeit! (1,9-11).

Ken je, erken je, hou je van Jezus met elke draad van je bestaan?

Sta je in brand, om zijn wil te doen!

Dat krijgt alle nadruk.

Daar leeft een kerk (van) op!

Alles vuilnis... vergeleken bij Christus

Is mijn Heiland, alles voor je geworden in je leven?

Doortrekt die band met Jezus heel je leven?

Dus wat je leest, wat je bekijkt, hoe je denkt, hoe je praat, hoe je met je geld omgaat.

Hoe je naar de kerk gaat. Hoe je in de kerk zit. Wat je er doet.

Wat je er brengt. En wat je ervan daan meeneemt.

Wat bied jij God aan in de kerk?

De rest? Is daarbij vergeleken volstrekt afval.

Het onderhouden van sabbatsgeboden, voedselvoorschriften, gebedstijden,

al die rituelen waarmee een strenge farizeër is grootgebracht.

Je weet eigenlijk niet meer anders.

Je weet eigenlijk ook niet beter.

Notoire tegenstanders van verbeteringen vragen dat ook altijd:

'Was het dan nooit goed?'

'Waarom moet alles opeens anders?'

Dat is allemaal heel belangrijk!

Maar...!

Het gevaar ligt op de loer, dat het je vrijheid verwoest.

Je bent slaaf voor je er erg in hebt
– kenmerkend voor slavernij.

Wat is **belangrijk** in **jouw** leven?
Veiligheid: verzekeringen, garanties
voor de toekomst, vaste vormen?
Leuke vriend: hij moet er wel een
beetje tof uit zien, natuurlijk.
Goeie auto, beetje sportief.
Later lekker veel geld verdienen en
zo.

Maar waar ligt mijn **eerste** liefde?
Is alles aan **Hem**, aan die band in
Hem, **ondergeschikt**?

Niet alleen maar, wat **Hij** voor mij
levert
maar ook wat ik voor Hem beteken
is de **grote vraag**.

W wandelen met God

MONUMENTENZORG

Hebt u **wel** eens een monument
voor **uzelf** opgericht? **Iets** waaraan
anderen wel aandacht aan moeten
geven? **We kijken meestal wel uit**
om zoiets te doen. Er wordt een
straat **naar** iemand **genoemd**; we
kennen oorlogsmonumenten; we
plaatsen een gedenksteen op een
graf... maar voor jezelf? Wie zoiets
zou doen zouden wij **d** gauw een
opschepper noemen. Een **soort Ab-**
saloms-figuur (vg1.2 Sam.18:18).

Gedenkteken

Een monument is een gedenkteken.
Voor jezelf zet je zoiets niet neer.
Voor **anderen wel.** Maar **wellicht**
kent u in uw eigen leven wel uw
persoonlijke gedenktekens. **Je** ont-
moet **van** die dingen in je leven die
je met **geen mogelijkheid** meer kunt
vergeten. Misschien wil je ze **ook**
niet eens **vergeten.** Je kunt denken
aan **het** feit dat je zoveel jaar ge-
trouwd bent bijv. Je verjaardag. En
als het goed is, denk je **daarbij** aan
je God. Aan Vader. **Zijn** er van die
gedenktekens in je leven, die spre-
ken van Hem? **Zijn** die er wel of...
zijn ze er soms **Biet**; ben je ze ver-
geten...?

Eben Haëzer

in het Oude Testament lezen we
nogal eens **van** een hoop stenen,
een heel grote steen, een altaar. Ze
werden **ergens neergezet als** herin-
nering aan een speciale gebeurtenis.

En meestal **kregen** ze dan **ook** een
naam. Samuël richt op een gegeven
moment zo'n gedenkteken op (1
Sam. 7:12). **Hij** zet een beste steen
neer tussen Mispa en Sen. God **had**
een oorlog **voor** hen gevoerd en ge-
wonnen. Vandaar de naam **van dat**
gedenkteken. Eben Haëzer: 'steen
van de hulp' betekent dat. Samuël
zei erbij: "Tot hiertoe heeft **ons de**
Here geholpen".

En iedereen die later voorbij kwam,
werd verteld dat die steen **een** ge-
schiedenis had. Het had met daden
van God voor zijn volk **te maken.**
Je kunt daarbij heel goed denken
aan de uitdrukkelijke opdracht die
meekwam toen Israël de Jordaan
overtrok. Ze moesten het hun kin-
deren vertellen aan de hand **van die**
hoop stenen die ze neerzetten: zo
was en is onze God!

Monumentenzorg

We weten niet of die **stenen, altaren**
en dergelijke **onderhouden** werden.
Waarschijnlijk is dat wel het geval
geweest. Je leest in dat verband im-
mers nogaleens de uitdrukking 'tot
op de huidige dag'. Samuël **in** zijn
dagen deed wel **degelijk** aan monu-
mentenzorg. **We lezen in 1 Sam.**
7:16 dat hij **van jaar tot jaar** een
rondreis maakte langs Bethel, Gil-
gal en Mispa en dat hij Israël op die
plaatsen richtte. Bekende namen,
die drie. Namen verbonden **aan**
grootse gebeurtenissen, **mét monu-**
ment!

Bij Bethel maakte Jakob de steen, die hem als kussen diende, tot een gedenkteken (Gen. 28:18).

Bij Gilgal werden het die twaalf stenen uit de Jordaan (Joz. 4:20) ente Mispa stond de steen van de hulp (1 Sam. 7:12).

Het zal vast niet per ongeluk geweest zijn dat Samuël juist daar bij langs ging en richtte. Het was zijn jaarlijkse monumententocht. Die monumenten spraken van de trouw van God, vanaf het begin van Israël als volk, toen al bij Jakob. Ze spraken de taal van Gods beloften, gerealiseerd en wel: dit land zal Ik je geven; leef dus voor Mij! Zo richtte Samuël Israël door te spreken over het verleden, met de gedenksteden daarbij met het oog op hoe God wilde dat zijn volk zou leven voor Hem!

Doelgericht

Monumentenzorg is niet alleen op-poetsen. Een goede beurt geven. Het is niet alleen maar onderhoud. Een monument vertelt zijn eigen verhaal. Dat moet je ook laten spreken, wil een gedenkteken zin hebben. En dan spreken al die stenen en dergelijke dus maar van één zaak goddelijke trouw. Ze roepen op tot één ding: menselijke trouw.

Nou, kijk dan eens rond in je eigen leven! Hizkia was ooit ziek en mocht beter worden. Hij richt een persoonlijk monument op (Jes. 38: 15-19) door te zeggen: dit vergeet ik nooit weer! Het gaat mijn leven lang mee. Want God is trouw! Denk eens aan de monumenten van trouw die God ons gaf in het kruis, het open graf. In doop en avondmaal. En net zo goed in de dingen die je overkwamen. Se huwelijksfeest, je ziekte, je beter worden. Je vieringen en dagen. Kijk die gebeurtenissen in je eigen leven maar eens na en maak er monumenten van! Gedenktekens die spreken van Gods niet aflatende brouw. Dan leer je wel weer te zingen immers?

'k Zal gedenken hoe voor dezen, mij de Heer heeft gunst bewezen; 'k Zal de wonderengadeslaan, die Hij heeft van ouds gedaan. 'k Zal nauwkeurig op uw werken en derzelver uitkomst merken, en in plaats van bitt're klacht daarvan spreken dag en nacht.

(Ps.77:7, oude berijming, maar tref-fend mooi in dit verband!). Waar-om gedenken? Om ervan te spreken. Te getuigen. Om zelf weer be-moedigd te worden. Verder te kun-nen in blijdschap: want deze God is onze God!

Vergezicht

Richt de stenen maar op in je leven. Al die stenen van Gods hulp. En ga er dan maar eens bovenop staan om te kijken van deze tijd tut in dat voltooide koninkrijk van God. Het is een vergezicht van heerlijkheid en perspectief.

Monumentenzorg is een belangrijk onderdeel van je leven met God. Want elk monument spreekt vanuit eigen situatie van die ene God, die er was in zijn liefde. Voor jou en voor anderen. In dat verleden met God ligt je heden. in het nu wat worden zal en nog oneindig veel meer!

Bibliotheek Bralectah

gereformeerde bibliotheek voor mensen met een leeshandicap

...Heeft

De Reformatie

ook in

gesproken vorm.

Telefoon 0521 - 515946

Kostelijke klassieke kinderversjes

Gegrond op Gods Woord en Waarheid voor huis en school, tds. J.H. Maatjes 32 pagina's, geniet f 6,00

Verkrijgbaar bij de boekhandel.

Oosterbaan & Le Cointre B.V.

Postbus 25 - 4460 AA Goes. Tel. 0113-215591

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel

Ds. J. van Amstel

Over Gods leiding gesproken...

Indien er geen toeval bestaat, maar alles tot in de kleinste details leiding van God is, waarom gebeuren de dingen dan zo?

Een boek voor jongeren... en ouderen.

Ing. 112 pag., f 15,90

Oosterbaan & Le Cointre B.V.

Postbus 25, 4460 AA Goes, Telefoon 0113-215591

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel

Drs. P. Groenenberg (red.)

Gelovig Denken

Twaalf hoofdstukken over onderwerpen voor vereniging, bijbelkring of persoonlijk gebruik. Met gesprekspunten.

Geb. 204 pag., f 28,00

Oosterbaan & Le Cointre B.V.

Postbus 25, 4460 AA Goes, Telefoon 0113-215591

KERKLIEDEREN VAN RIA BORKENT

J. Smelik

K kerk en muziek

*Trouwe lezers van **De Reformatie** zullen de naam van Ria Borkent kennen. Regelmatig worden liederen van haar in dit tijdschrift geplaatst. Ook schreef zij een paar artikelen over kerkliederen. Daarin toonde zij zich een warm pleitbezorgster van het oude én nieuwe kerklied. Ze houdt zich dan ook met beide bezig: zowel met het dichten van nieuwe liedteksten als het 'herdichten' van oude teksten.*

In verband met het laatste moeten vooral haar **herdichtingen** van Duits-lutherse koralen uit de zestiende- en zeventiende eeuw genoemd worden. Deze **herdichtingen** werden geschreven in opdracht van de Evangelische Omroep. Elke zondagavond werd er één gepresenteerd in het programma Nieuw Lied. Met ingang van januari 1998 stopt dit radioprogramma om financiële redenen. Triest dat de EO, waar de aandacht voor het kerklied toch al rond het vriespunt schommelt, nu ook nog eens dit programma meent te moeten wegbezuinigen.

In ieder geval houdt protestants Nederland er twee bundels aan over met in totaal tachtig liederen: in 1995 verscheen Christen ben ik uit gemis (hieronder: I), terwijl afgelopen jaar een tweede bundel, Een schaal met water (hieronder: II), gepubliceerd werd. Voor nieuwe kerkliederen van mevr. Borkent kan men sinds kort terecht in de bundel Zing met de hemelbodem hieronder: III), waarin 32 liedteksten van de dichteres verzameld zijn.

Een groot deel van Borkents oeuvre wordt momenteel dus ingenomen door de zogeheten Brach-kwalen. Deze

groep liederen zullen in dit artikel daardoor de meeste aandacht krijgen.

Bach-koralen

Met de ondertitel 40 Bach-koralen **herdicht** heb ik wat moeite omdat hij de lezer op een verkeerd been zet. Onder de tachtig Lieder bevindt zich namelijk geen enkel 'Bachkoraal'. De teksten zijn immers niet van Bach en op een hoge uitzondering na zijn de melodieën evenmin van de grootmeester uit de Barok. De enige link naar Bach is dat hij de melodieën van een vierstemmige zetting voorzag. Maar dat hebben meer componisten gedaan. Bachs harmonisaties komen uit een periode waarin muziek nog in zeer sterke mate bepaald werd door affecten en retorica. Dat resulteerde – helemaal bij Bach – in **vocale muziek waarbij tekst en muziek onlosmakelijk met elkaar** verweven waren. Bach schreef de zettingen bij één specifieke strofe uit het Duitse lied. Daarom kun je Bachs zettingen niet van een Nederlandse tekst voorzien zonder de compositie geweld aan te doen.

Nu is dit vraagstuk maar in zeer be-

perkte mate relevant voor de twee bundels van Ria Borkent. Bij de liederen wordt in de meeste gevallen verwezen naar melodieën uit het Liedboek voor de Kerken of Zingend Geloven. Daarmee is dus al aangegeven dat de liederen even goed los te zien zijn van de Bach-zettingen.

Wanneer liederen 'herdicht' worden, is uiteraard de vraag relevant hoe de verhouding tussen het oorspronkelijk lied en de herdichting is. Over die relatie wordt in de voorreden op beide bundels weinig informatie gegeven. In de eerste bundel stelt de dichteres: 'Bijgaande teksten zijn herdichtingen, soms dicht op de huid van het Duitse origineel geschreven, soms verder daarvan verwijderd.' In Een schaal met water schrijft ze dat ze meestal deze lijn volgde: 'niet al te letterlijk vertalen, wel de taalelementen waarmee de dichter zijn gedachte wilde uitdrukken, in het lied opsporen, om met gebruikmaking hiervan – tastenderwijs, woorden vinden elkaar – tot nieuwe vormgeving te komen.' Met deze bewoordingen heeft de dichteres eigenlijk aangegeven dat ze alle vrijheid heeft genomen om naar eigen inzichten met de Duitse tekst te handelen. Een aantal van haar liederen heb ik naast de oorspronkelijke teksten gelegd. Het bleek al snel dat verschillende liederen dicht bij het origineel blijven. In veel liederen zijn echter ook forse coupures gemaakt, die meestal op zichzelf verdedigbaar zijn. Soms zijn er daardoor echter karakteristieke elementen verloren gegaan. Eveneens zijn er voorbeelden van liederen die eigenlijk met het origineel niets meer te maken hebben. Zo is haar herdichting van Wenn

wir in hochsten Nöthen seyn (II p. 57) dermate **vrij**, dat het correcter **was** geweest wanneer het als nieuw lied gepresenteerd was.

Zo'n vijftieng Duitse liederen die mevr. Borkent heeft bewerkt, waren al bekend uit het *Liedboek voor de Kerken*. Het is mij niet duidelijk waarom er een nieuwe versie moest komen. Om taalkundig/poëtische redenen kan het niet geweest zijn, want de taalbeheersing van de *Liedboek-dichters* is aanmerkelijk virtuozer. Alleen om deze reden is de *Liedboek*-versie van bijvoorbeeld het lied *Nun lob' mein' Seel den Herren te verkiezen* boven de *herdichting* van Borkent (II p. 10/11). Een reden om te komen met nieuwe versies kan geweest zijn dat Ria Borkent dichter bij het origineel wilde **blijven** dan het *Liedboek*. In een paar gevallen heeft zij inderdaad **meer van de oorspronkelijke tekst** in tact gelaten dan de *Liedboek-dichters*. Dit is bijvoorbeeld het geval met de liederen *Wer nur den lieben Gott lässt walten* (LvK 429; I p. 24), *Ein Lämmlein geht und trägt die Schuld* (LvK 187, II p. 23), *O Welt sieh' hier dein Leben* (LvK 193, II p. 27). Maar of dit altijd heeft geleid tot liederen die de **voorkeur** verdienen *boven* het *Liedboek*, betwijfel ik. Zo heeft mevr. Borkent aan het eerstgenoemde lied helaas zelf een **slotstrofe** toegevoegd, die niet past in de **context van het** lied. Ten aanzien van het lied *Ein Lämmlein geht und trägt die Schuld* vraag ik me af of de **slotstrofe** een aanwinst is:

*Zal eenmaal ik volkomen rein
uw koninkrijk betreden,
dan zal uw bloed het purper zijn
waarin ik mij zal kleden,
het zal de kroon zijn op mijn hoofd,
het vindersloon voor wie gelooft,
het is de rode loper
die uitgelegd wordt voor de bruid;
zij ziet er blij en stralend uit,
het paradijs gaat open.*

Bovendien heeft Ad den Besten deze strofe ook vertaald (zie *Compendium*, k. 475,476) en zou zijn versie uit taalkundig oogpunt de

voorkeur verdienen **boven** die van Borkent.

Anderzijds zijn er liederen in het *Liedboek* die nauwer bij de Duitse tekst aansluiten. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de liederen *Sollt ich meinem Gott nicht singen* (LvK 426, I p. 38/39) en *Jesu, meine Freude* (LvK 428, I p. 44). Zowel de *Liedboek-dichters* als mevr. Borkent hebben de oorspronkelijke teksten van beide liederen **flink** ingekort. Alleen **zijn** in de *Liedboek*-versies – in tegenstelling tot Borkent's *herdichtingen* – essentiële en typerende **elementen** van het lied behouden.

Van de meeste Duitse liederen die Borkent herdicht heeft, zijn in het *Liedboek* geen versies aan te treffen. Een aantal liederen zijn al wel eens eerder in het Nederlands vertaald. Hier denk ik in het bijzonder aan de bundel *Luthersche Lieder van D.C. Meijer Jr (1839-1908)*, wijnverkoper te Amsterdam en chroniqueur van de Nederlandse Lutherse kerkhistorie. Ook dit *liedboek*, dat in 1902 verscheen een zestigtal Nederlandse vertalingen van Duitse liederen bevatte, was een **poging** liederen uit de vergetelheid te rukken. Bijna een eeuw later verschijnen dus opnieuw bundels die hetzelfde **doel** nastreven. Op zichzelf is het een nobel streven liederen onder het stof vandaan te halen en in een nieuw jasje te steken. Ik vraag me echter af of alle liederen die Ria Borkent geselecteerd heeft nog wel levensvatbaar zijn, zelfs wanneer ze **herdicht zijn**. De tijd zal het leren.

Talent

In de drie bundels bewijst mevr. Borkent dat zij goede **kerkliederen** kan schrijven. Vooral in de bundel *Zing met de hemelboden*, toont zij dat veelvuldig aan. Waardevol vind ik met name de kinderliederen uit deze bundel, zoals 'Welkom welkom, koning Jezus' waarvan de eerste en laatste strofen luiden:

*Welkom welkom, koning Jezus,
vredelievend op een ezel.*

*Kom, wij leggen mantels neer
als een loper voor de Heer:
Hosanna Hosanna
gezegend is Hij
die komt in de naam van de Heer*

*Welkom welkom, koning Jezus,
laat uw vrede ons genezen.
Bij de intocht van uw woord
is ons hart een open poort.
Hosanna Hosanna
gezegend is Hij
die komt in de naam van de Heer.*

Maar ook in haar bundels 'Bach-koralen' bewijst mevr. Borkent op meer dan één plaats dat ze tot het schrijven van **goede** en mooie teksten in staat is. Neem bijvoorbeeld de laatste drie strofen van het lied 'Nu is de dag voorbij gegaan':

*Wanneer de slaap mijn ogen sluit
is heb de Heer die waakt.
Ik adem rustig in en uit
tot Hij mij wakker maakt.*

*Als deze nacht de laatste is
van een vermeid bestaan –
laat mij uit de duisternis
uw hemel binnengaan.*

*In leven en in dood bereidt
de Heer zo machtig groot
ons hulp en heil, want Hij bevrijdt
uit alle angst en nood.*

Fraai is ook haar *herdichting* van het lied 'Christe, der du bist Tag und Licht', waarvan de eerste twee strofen luiden:

*Laat lichten Christus uw gezicht.
Nier is verborgen in uw licht.
Uw glans doet meer dan zon en maan
ons in de weg der waarheid gaan*

*Wij bidden U: behoed vannacht
ons door uw goddelijke macht.
Bewaar ons in een kwade tijd,
God, Vader der barmhartigheid*

Een kwaliteit in beide bundels met *herdichtingen* is dat de teksten en de (oorspronkelijke) melodieën naadloos op elkaar aansluiten. Prosodische ontsporingen zijn met een lantaarn te zoeken.

Een pluspunt in haar nieuwe liederen vind ik dat ze uitstekend in de

traditie van kerklied passen, en dus voor alles de **Schriften** willen vertolken, Gods daden willen gedenken, verkondigen en prijzen. Type-rend is in dit verband dat veel liederen geschreven **zijn** bij een of meer **bijbelgedeelten**. De liederen brengen in ieder geval noties uit de Schrift bij **elkaar**. Zo kan het zingen van liederen **één** van de **wegen** zijn **waarlangs** onze goede God het **evangelie** met nieuwe, frisse kracht tot ons laat **komen**.

Taalgebruik

Temeer omdat de dichteres **alles** in huis heeft om goede liederen te produceren, kan en mag men hoge eisen stellen aan de **herdichtingen**. **Trouwens**, wie haar opvattingen over **kerkliederen** kent, weet dat Ria Borkent daar zelf een voorstandster van is. **Eén** en ander geeft mij de **vrijmoedigheid** naast **waardering** ook een paar punten van **kritiek** naar voren te brengen, in het bijzonder bij haar **herdichtingen**. Omdat haar taalgebruik fris en modern is, vallen **ouderwets aandoende** woorden en **uitdrukkingen** des te sterker uit de toon. Ik noteerde onder meer: 'zondepijn' (I p. 11), 'hellevaart' (I p. 11), 'glansrijk is zijn gunst bewezen' (I p. 15), 'me-te razernij' (I p. 19), 'hielebeet' (I p. 42; III p. 34), 'feestvertoon' (I p. 51), 'hartepijn' (I p. 59), 'liefdeblijk' (II p. 15), 'boreling' (II p. 22), 'zondeschuld' (II p. 23) en 'hellepijn' (II p. 45). De liedteksten zouden verbeteren wanneer dit soort woorden en **formuleringen** achterwege gelaten werden. Belangrijker is dat veel liederen wat **taalhantering** betreft **mij** (nog) te geconstrueerd, te gekunsteld zijn. Naar mijn **stellige** overtuiging moet dat juist bij kerk-liedteksten **vermeden** worden. Voortdurend krijg ik het gevoel dat de dichteres het vooral mooi en poëtisch wil **zeggen**. Ik denk niet **alleen** aan zinnen als **Mijn hart tilt van de bodem een loflied op tot U** (I p. 47) en **Laat klinken uit ons klanklichaam l de echo van uw goede naam** (II p. 65). Vooral wat het gebruik van beeld-

spraak betreft, valt er m.i. nog het één en ander bij te schaven. Meer dan eens volgen beelden elkaar **in** rap tempo op of worden ze zelfs door elkaar gehutseld. Het gevolg is dan dat de beeldspraak de **boodschap** eerder verzwakt en verdoezelt dan verduidelijkt en versterkt. Als voorbeeld **noem** ik de versregel **bouw uw hofstad, uw gemeente, tut een bruid die hoogtij viert** (III p. 24). Hier tuimelen twee beelden voor Christus' **gemeente** over **elkaar** heen, met als ongelukkig resultaat dat de **zanger** zich een stad moet **voorstellen** die tot bruid wordt gehuwd.

In haar **herdichtingen** zijn dergelijke plaatsen veel **frequenter** aanwezig. Bij de versregel **de dauw van uw genade is als regen** (I p. 10) vraag je je af of **Gods genade** nu als de dauw of als de regen is. Ook de zin **Het graf die boze droom schrikt wakker op uw tijd** (I p. 30) gaat mank aan **inconsistente beeldspraak**. Hetzelfde geldt voor de versregel **Jeruzalem was als een lont, l waar vuur ontvonkte aan Gods mond** (I p. 64). In de zin **Uw oogst wordt nieuw geboren** (I p. 12) zijn het beeld van 'oogst' en de notie van 'nieuw geboren **worden**' (c.q. opstanding van het vlees) op een merkwaardige manier aan elkaar **verbonden**.

Een volgende kanttekening die ik wil plaatsen is dat de liederen op taalgebied teveel mankementen bevatten die je **eigenlijk** niet **meer mag** tegenkomen bij iemand die goede liederen kan **afleveren**. In de bundels staan verscheidene taalkundig gebrekkige versregels en aperte fouten. **Om** een paar voorbeelden te **noemen**:

– **Hij nam het brood en brak het door** (I p. 57). I.p.v.: brak het door-midden, of: brak het.

– **Zo heffen wij met al wat leeft l het loflied langs de luchten** (II p. 9). Dit moet zijn: een lied aanheffen.

– **Want als uw hand geopend wordt...heeft geen tekort** (III p. 34) I.p.v.: komt niemand tekort, of: geen **mens** tekort.

Ook komt men **herhaaldelijk** inhou-

delijk **vreemde** zinnen en uitdrukkingen **tegen**. Bijvoorbeeld: **Dan wekt Gij mij uit ademnood en kan ik opstaan uit de dood** (II p. 56). Dood impliceert **meer** d m 'ademnood' en bovendien vraag & me af wat 'uit **ademnood** wekken' is. De merkwaardigheid van de versregel **Maar Noach werpt een anker naar omhoog l en in de lucht verschijnt de regenboog** (p. 26) zal geen **toelichting** behoeven.

Nogmaals, dergelijke onvolkomenheden verwacht ik niet meer bij iemand die goede liedteksten kan produceren. Mogelijk is de **oorzaak** te weinig **zelfkritiek** en een **gebrek** aan al dan niet vakbekwame, kritische meelezers, die blijkbaar noch bij Borkents opdrachtgever noch bij haar uitgeverij te vinden waren.

Besluit

Samengevat vind ik de liederen van Ria Borkent op hun sterkst wanneer ze dichterlijke poeha missen. Dat **betekent** uiteraard niet dat die liederen geen poëtische kwaliteiten hebben. Integendeel, zou ik haast **zeggen**. Maar ten aanzien van kerkliederen blijft mijn adagium: eenvoud is het **kenmerk** van het ware. Daarbij komt het er des te **meer op** aan of iemand met taal kan omgaan; of **hij/zij** woorden **kan** wegen **om** vervolgens het juiste woord **op** het juiste **moment** te **schrijven**. Kortom, **het komt er op aan** of iemand dichter is af niet. Velen voelen **zich** geroepen, maar **weinig** zijn uitverkoren om iets **meer te** produceren dan een verzameling rijmende regels. Ria Borkent behoort tot die **weinig**. Maar juist daarom hoop ik dat haar **liedproductie** niet zozeer kwantitatief maar kwalitatief blijft groeien.

N.a.v. Ria Borkent, *Christen ben ik uit gemis. 40 Bach-koralen herdicht. Kampen 1995. ISBN 90 2d2 7785 x. Rijs f 22,50; Ria Borkent, Een schaal met water. 40 Bach-koralen herdicht. Kampen 1997. ISBN 90 242 9179 8. Prijs f 22,50; Zing mrt de hemelboden. 32 liederen voor gemeente en cantorij. Teksten van Ria Borkent, getoonzet door diverse componisten. Rijs f 7,00 (excl. verzendkosten). Besteladres: Lange Grafte 13,7321 ZC Apeldoorn, tel.: 055-3670261.*

E evangelisatie en zending

Kees vindt het maar moeilijk. Afgelopen zondag had hij het plaatselijke kerkblad uit zijn postvak in de kerk getrokken. Er zat een losse, gekleurde folder in. 'Welkom' stond er met grote letters op. De dominee had er bij de mededelingen kort iets over gezegd. "In het kerkblad dat vandaag in uw postvak ligt is een uitnodigingsfolder bijgesloten. Komende zondag is er namelijk weer een gastendienst. De bedoeling is dat u & @ folder aan vrienden of burens geeft. Om ze uit te nodigen voor de middagdienst van komende zondag. Ik hoop dat u allemaal meewerkt en dat er veel gasten in de kerk komen".

Kees vindt het maar moeilijk. Moet hij Wim en Joke die folder geven of toch maar niet? Leuke burens zijn ze zeker. Aardige lui. Je kunt goed met hen praten. Maar uitnodigen voor de kerkdienst? Hij en Hanneke (z'n vrouw) hebben Wim en Joke wel eens verteld wat gereformeerd is. Ze hebben ook uitgelegd waarom ze twee keer per zondag naar de kerk gaan. Maar verder? Wat weten ze eigenlijk van Wim en Joke? Hanneke was nogal resoluut geweest. "Nee hoor, dat doen we niet. We moeten ze eerst beter leren kennen". Maar hij had gezegd dat het beter was om er in elk geval over na te denken.

Kees vindt het maar moeilijk. Zal hij die uitnodiging gewoon bij Wim en Joke door de brievenbus gooien? Nee, dat kan natuurlijk niet. Dan kunnen ze hoogstens vermoeden van wie die folder afkomstig is. Je natuurlijk aanbellen en enige geven. Lastig zo'n folder!

Wij willen in dit artikel het een en ander schrijven over zogenaamde 'gastendiensten'. Daarmee bedoelen we: (zondagse) kerkdiensten waarin rekening gehouden wordt met de aanwezigheid van buitenkerkelijke gasten. Of iets anders gezegd: kerkdiensten die (win of meer) afgestemd worden op mensen die niet regelmatig of nooit een kerkdienst bezoeken.

Wij hebben de indruk dat in steeds meer Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) zulke gastendiensten worden georganiseerd. Je hoort er in elk geval vaker over. Je hoort trouwens ook allerlei termen. Een niet-complete lijst ziet er als volgt uit: gastendienst, welkom(st)dienst, kom-in-dienst, gastgerichte dienst, op kerk, themadienst, evangelisatiedienst, dienst met belangstellenden.

Evangelisatie-commissies die over deze 'werkvorm' horen gaan aan de slag om ook eens zo'n dienst te organiseren. En krijgen vervolgens met allerlei vragen en problemen te maken.

Welke ervaringen zijn er?

Wij hebben zelf enige ervaring met gastendiensten. En we hebben in de afgelopen tijd geprobeerd om iets aan de weet te komen over de ervaringen van anderen. Verder is er uitwisseling van ervaringen geweest tijdens een workshop op het Evangelisatiecongres in Barneveld op 26 oktober 1996. Het beeld ziet er ongeveer zo uit:

– De evangelisatie-commissie maakt plannen en legt dit voor aan de kerkenraad. Kerkdiensten worden belegd onder verantwoordelijkheid van de kerkenraad. Dus moet

je bij de kerkenraad zijn als je een kerkdienst het karakter van een **gastendienst** wilt geven. Kerkenraden reageren nogal verschillend: van instemmend tot afwijzend (de reactie is mede afhankelijk van de informatie die de evangelisatie-commissie geeft!). Daarbij spelen nogal wat vragen een rol. Hoe anders dan anders wordt zo'n **gastendienst**? **Welke** liederen worden gezongen? Wordt de orde-vandienst gewijzigd? Worden er andere muziekinstrumenten **dan** het orgel gebruikt? **Hoe** reageert de gemeente? Daarmee is duidelijk dat de **verantwoordelijkheid** van de kerkenraad groot is. Omdat het antwoord van de kerkenraad **doorslaggevend** is. Daarom is het belangrijk dat er een goed gesprek komt tussen evangelisatie-commissie en **kerkenraad**. In elk **geval** moet zo veel mogelijk voorkomen worden dat een (**soms** langdurige) **correspondentie** tussen evangelisatie-commissie en **kerkenraad** op gang komt.

– Na de toestemming **van** de kerkenraad **worden** de voorbereidingen verder ter hand genomen. Allerlei praktische vragen duiken op. Hoe worden gasten uitgenodigd? Door wie **worden** ze uitgenodigd? Moet het **programma** van de kerkdienst (liturgie) op papier beschikbaar zijn? Wat doen we na de dienst (**koffiedrinken** of niet)? **Hoe** moet je gasten benaderen? Al deze vragen worden zo goed mogelijk beantwoord. De organisatie vordert. De gemeente wordt **geïnformeerd** (al of niet in aansluiting op een gehouden **gemeentevergadering** over dit initiatief). Vaak wordt ervoor gekozen om folders **aan** gemeenteleden te geven die dan zelf mensen uit hun naaste omgeving kunnen uitnodigen (zoals in de gemeente van Kees en Hanneke). **Soms** worden er ook folders verspreid in de naaste omgeving **van** het kerkgebouw. Intussen nadert de zondag **van** de gastendienst **opeens** toch wel snel.

– De predikant die in de gasten-

dienst voorgaat **kan** het moeilijk krijgen. Hij moet (**soms** tegen zijn gewoonte) ruim van te voren **weten** over **welke tekst** hij preekt. Hij **moet zijn** psalmen en gezangen eerder kiezen dan hij misschien gewend is. Hij moet ... (normaal doen, kerktaal spreken, onderdelen van de kerkdienst **toelichten**, niet te lang het niet te moeilijk maken, geen preken, na de dienst beschikbaar **zijn** voor een gesprek met gasten enz.).

– De gastendienst wordt gehouden. Er heerst een bepaalde spanning, zeker als het de eerste keer is. Hoe zal het **allemaal** gaan? Zullen er gasten komen?

De ervaring leert dat er in veel gevallen slechts enkele gasten aanwezig zijn. Het gebeurt ook dat er helemaal geen gasten komen. Gemeenteleden die **mensen** hebben uitgenodigd voelen zich daardoor teleurgesteld.

En de dienst zelf? Vaak is er een onbestemd gevoel van: **was** dit alles? Was dit een **gastendienst**? Dat gevoel ontstaat omdat gemeenteleden de **gastendiensten** meemaken met de oren en ogen van gasten. En daardoor anders reageren dan anders. De dominee deed **zijn** best. Zonder meer. Het **was** aardig dat hij uitlegde waarom dat ene lied **gezongen** werd. Maar verder?

– De weinige gasten worden hartelijk uitgenodigd om na afloop nog **een** kop koffie te **drinken**. Maar meestal gaan ze liever meteen naar huis. Of met de gemeenteleden mee die **hen** hadden uitgenodigd. **Eén** blijft er. **Soms** twee. Wat is het moeilijk **om** een **gesprek met hen** aan **te knopen**! Wat moet je eigenlijk zeggen?

Wordt vervolgd

In **sommige** kerken is d vaker een gastendienst gehouden. Daarbij bestaat het risico **van** gewoontevorming en **gewinning**. Dat vervolg ziet er vaak ongeveer zo uit: De gastendienst **wordt** voor de zesde keer georganiseerd en gehouden.

Uit een door **gemeenteleden** ingevulde enquête is inmiddels duidelijk geworden dat 75% **van** de **belijdende** leden nog nooit iemand heeft uitgenodigd. De gemeenteleden die wel mensen uitnodigen weten niet **meer** wie ze nog meer moeten vragen. Het nieuwe **van** de **gastendienst** is eraf. Maar de evangelisatie-commissie vindt dat het **toch** goed is om ermee door te gaan. **Zo'n** gastendienst is toch een beetje anders dan anders. Er is een programma-op-papier, er zijn **uitnodigingsfolders**, er is **koffie** na afloop. De gemeente is er intussen al aan gewend. De gastendienst **raakt** ingeburgerd. Net iets **gezelliger** en aantrekkelijker dan andere **kerkdiensten**. Maar **gasten** zijn er niet.

Vrijgemaakte kerken uniek?

Al met al ziet het beeld **rond** **gastendiensten** in de Gereformeerde Kerken (**vrijgemaakt**) er niet **gunstig uit**. Omdat **gastendiensten** niet aan hun doel beantwoorden (er **zijn** nauwelijks gasten) dreigt het gevaar dat ze slechts dienen om **&** sleur van de 'gewone' kerkdiensten te doorbreken.

Daarbij is het een **schrle** troost dat de vrijgemaakte kerken in dit **opzicht** niet **uniek** zijn. Ook in **andere** orthodox-protestantsekerken **doet** zich hetzelfde verschijnsel voor. Trouwens **ook** in **minder** orthodoxe kerken. In een brochure over **gastendiensten** **waarschuwt** de (synodaal) **gereformeerde** predikant Bram Krol² voortdurend **tegen** het gevaar dat **gastendiensten** „onderonsjes van **kerkmensen**” **worden**. Hij baseert die **waarschuwing** op zijn **ervaring** met **gastendiensten** in **tal** van kerken. Zijn boekje geeft veel herkenning als we de **ervaringen** in **onze kerken** vergelijken met **wat** Bram Krol **opmerkt**. Hij maakt **b.v.** duidelijk **hoe** onbehaaglijken onwennig **een** ongelovige eerste-keer-bezoeker **zich** voelt in een traditionele kerkdienst. **Dat** gevoel **van onbehagen** heeft te **maken** met de **taal van bijbelvertaling** en **liederenschat**. Het heeft te maken met **de**

muzikale stijl. Het heeft te maken met veel kleine dingen die geen duidelijk 'welkom' laten zien, maar een verborgen 'verboden toegang'. Het blijkt een moeilijke opgave te zijn om in een kerkdienst een open en gastvrije sfeer te scheppen. Bram Krol roept zelfs uit: „Als de traditionele eredienst niet geschikt is om buitenstaanders aan te trekken, verander die dan!“ Maar daar zit bij hem deze mening achter: „Er zijn soms goed lopende evangelisatiediensten. Maar er komen maar weinig buitenstaanders en al jaren is er niemand door bij de kerk gekomen. Men bejubelt ze (vanwege de aantallen bezoekers) maar eigenlijk is het experiment totaal mislukt! Een school zonder scholieren moet gesloten, evenals een winkel zonder klanten of een bieb zonder lezers. Waarom zouden we evangelisatiediensten zonder gasten in stand houden?“

Spanningsvelden

Er is duidelijk sprake van spanningsvelden als we nadenken over

Probeer eens in de huid van een ongelovige te kruipen die voor het eerst – uit eigener beweging – de kerk bezoekt. Je zou het volgende beeld kunnen treffen. Jan komt binnen. Hij weet niet dat er liederenbundels bij de ingang liggen, dus daar zit hij, helemaal onthand. Niemand maakt hem even wegwijs. Hij voelt zich in de stilte die er heerst erg onwennig. Dan komt de leiding van de kerk naar binnen. Hun kledij is ongewoon statig, als bij een plechtige begrafenis. Opeens gaat iedereen staan: (...) De mensen zingen een lied met weinig ritme. Zonder nadere aankondiging gaat ieder weer zitten, en beschaamd volgt Jan een seconde later. Hij voelt zich steeds meer een vreemdeling die hier niet thuis hoort. Er volgen meer onbegrijpelijke woorden. De bijbellesing is niet gemakkelijk. De liederen doen ouderwets aan. Het enige muziekinstrument is een orgel, bespeeld door iemand achter een gordijntje. Intussen heeft nog niemand boe of bah gezegd tegen Jan. Feitelijk erg onbeschaafd... Het aantal bezoekers is niet zo groot, dus hij valt best op als onbekende.

Bram Krol, *Welkom in de kerk*, 4

het gebruik maken van kerkdiensten voor het uitdragen van het evangelie. Wij noemen er drie (hoewel er meer te bedenken zijn):

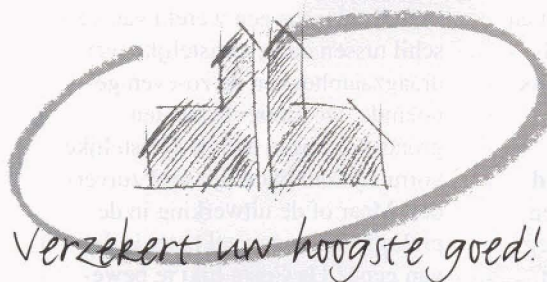
- (1) Is de huidige vormgeving van onze kerkdiensten geschikt voor de missionaire doelstelling van een gastendienst?
- (2) Is prediking tot de gemeente, wel te combineren met het —preken van gasten?
- (3) Hoe verhoudt zich een gasten-

dienst tot de verdere opvangstructuur van de gemeente?

¹ Deze workshop werd verzorgd door een team van de gemeente te Amersfoort-Noord, dat ook informatie beschikbaar stelde. Een citaat: „Een nieuw gebouw. Een nieuwe gemeente. Een nieuwe wijk. Het besluit een Gastendienst op te zetten lag dan ook zeer voor de hand.“

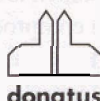
² Bram Krol, *Welkom in de kerk. Gast-gericht evangelisatiediensten* (Gemeentegroei brochure 12), Gorinchem 1996.

donatus

Verzekerd zijn bij Donatus is een geruststellend gevoel.
Al sinds 1852 de verzekeraar voor uw kerkelijke eigendommen,
maar ook voor al uw andere verzekeringsaangelegenheden.
Vraag vrijblijvend onze brochure of offerte of maak een afspraak voor
een vrijblijvend persoonlijk gesprek.

Postbus 500
5240 AM Rosmalen

Hoff van Hollantlaan 8
Tel. 073 5221700 • Fax 073 5221717

GELOOFWAARDIG VERZEKERD

M

meegelezen

Gebrek aan ruggegraat

Trouw wijdde op 24 december aandacht aan de *Bezwaren tegen & geest der eeuw* van Isaïc da Costa. Als eerste kwam *Andreas Kinneging* aan het woord, docent politieke filosofie in Leiden en VVD-ideoloog. Hij vindt, dat we na honderdvijfenzeventig jaar nog niet veel wijzer zijn geworden:

Tolerantie

Zou je aan studenten vragen of zij verdraagzamer zijn dan hun voorouders, dan zullen ze volmondig 'ja' antwoorden. Naar ik vrees is het een antwoord dat representatief is voor de visie op zichzelf van de geseculariseerde westerse mens in het algemeen. Hij – en zij niet te vergeten! – vinden zichzelf een toonbeeld van tolerantie, dat zijn weerga in de geschiedenis niet kent. Het is nog waar ook. Wij, geseculariseerde westerse mensen, tolereren in hoge mate de ideeën, handelingen en uitingvormen die afwijken van de traditionele; we tolereren zelfs ideeën, handelingen en uitingvormen waarop vrijwel altijd, vrijwel overal een zwaar taboe rust.

Bedrieglijke verdraagzaamheid

Ook Da Costa zou het niet ontkennen. Maar hij zou het 'een bedrieglijke verdraagzaamheid' noemen, 'geboren uit onverschilligheid, uit vrees voor de wereld, uit minachting & miskenning van de waarheid, uit oogmerken van eigenbelang, uit goddeloosheid'. En weer heeft hij gelijk; het valt immers moeilijk te ontkennen dat onze tolerantie teruggevoerd kan worden op deze motieven. Het interesseert ons allemaal niet; we zijn bang voor een afkeurende reactie als we ergens op tegen zijn; iedereen heeft

toch zijn eigen waarheid; het is goed voor de handel – iets van dien aard zweeft om voor de geest *fs* we onze verdraagzaamheid blijden.

Is dit oprechte, ware verdraagzaamheid? Da Costa zegt van niet.

'Ware verdraagzaamheid' komt voort 'uit de liefde, uit zelfverloochening, uit verknochtheid aan de geboden van God, uit gehoorzaamheid aan Hem, die het voorbeeld der waarachtige verdraagzaamheid gegeven heeft'. Het is wel duidelijk waarop Da Costa doelt; hebt uw vijanden lief; 'Wie U op de rechterwang slaat, keert hem ook de andere toe'. Maar ook 'Wie zonder zonde is, hij werpe de eerste steen'. Da Costa's 'ware verdraagzaamheid' is de bijbelse 'lankmoedigheid', gebaseerd enerzijds op liefde voor de mens als schepping Gods en anderzijds op het besef van & eigen *in*-digheid, die maakt dat we ten leste niet over anderen kunnen oordelen.

Wereld van verschil

Inderdaad: er is een wereld van verschil tussen deze, christelijke, verdraagzaamheid en de zo-even genoemde. De motieven die ten grondslag liggen aan de christelijke vorm zijn onnoemelijk veel zuiverder. Maar of de uitwerking in de praktijk van deze veel beter is dan van gene? Da Costa lijkt te beweren van wel.

Naar zijn idee verhuult de 'bedrieglijke verdraagzaamheid' intolerantie en opstandigheid. Het is dan ook ten gevolge van deze leer van verdraagzaamheid, dat haar voorstanders & volken alom in beweging brengen en oproepen om hun wettige overheden niet te verdragen; om de duisterlingen, die aan godsdiensten maatschappelijke orde met hun ouderwets geweten

nog gehecht zijn, niet te verdragen; om de gevoelens van hen, die in hun kerkgenootschap geen begrippen willen ingevoerd hebben met dezelfde geloofsbelijdenis strijdig, niet te verdragen; en om, in één woord, geen andere rechten dan die van enige oproerige, dwaze en eerloze filosofen te erkennen of te verdragen'.

Was het maar waar!

Op dit punt aangekomen schieden zich de wegen van Da Costa en mij. Helaas, moet ik zeggen, want ik zou willen dat hij gelijk had. De 'bedrieglijke verdraagzaamheid' verhuult echter geen intolerantie en opstandigheid. Was het maar waar! Verdraagzaamheid geboren 'uit onverschilligheid, uit vrees voor de wereld, uit minachting & miskenning van de waarheid, uit oogmerken van eigenbelang, uit goddeloosheid' is grenzeloos. Alles kan immers, vanuit deze verdraagzaamheidsgedachte, met de mantel der tolerantie bedekt worden.

Als het niemand een moer kan schelen wat er gebeurt, of als dé waarheid een leugen is, als waarden en normen slechts subjectieve preferenties zijn, als & handel beschermd moet worden, als we bang zijn de confrontatie aan te gaan, kent de verdraagzaamheid geen principiële limiet. Het is maar net hoe het politiek en economisch uitkomt. Da Costa's bedrieglijke verdraagzaamheid is een groot gevaar – dat kan men met hem eens zijn –, maar niet omdat ze intolerantie en opstandigheid zaait. Het tegendeel is waar: ze leidt tot een atrofie van de ruggengraat, die maakt & t we, zonder het te beseffen, steeds meer weggeven van wat traditioneel heilig en onaantastbaar was: de inzichten en de waarden die terug-

gaan op de antieken en het christendom; en die de intellectuele en spirituele kern van de westerse beschaving vormen. De vraag is natuurlijk waar dat toe leidt: optimisten hopen op een nieuwe, kosmopolitische beschaving, maar een terugval in het barbarendom is evenzeer mogelijk en misschien waarschijnlijker.

Waar moeten we het van hebben?

Daarom stel ik liever mijn vertrouwen in de 'ware verdraagzaamheid' van het christendom. Weliswaar kan de retoriek van het 'Hebt uw vijanden lief' de oningewijde verleiden tot de gedachte dat ook een christen de poort gewillig zal openen als Hannibal er voorstaat, maar de geschiedenis leert dat de lankmoedigheid van de gelovige en de kerken nauw begrensd is en het nooit lang duurt voordat er iemand opstaat, zeggend: 'Hier sta ik, ik kan niet anders'. Dat zijn de mensen van wie we het in de volgende eeuw zullen moeten hebben.

Evangelie: medicijn voor de samenleving

Prof. Dr W. van 't Spijker schreef in De Wekker van 19 december:

Wanneer de kerk het evangelie kwijt is verliest zij het van de wereld op de terreinen waarop zij zich hijgend begeeft: op het sociale, het psychologische, het ecologische, kortom zij legt het altijd af. Maar als de kerk het evangelie zuiver houdt, dan kan zij het op ieder terrein tegen de wereld opnemen. Een echte christen overtreft is socialisme, d.w.z. in sociale bewoogheid, degenen die zich vandaag voor socialisten uitgeven, maar het niet meer zijn. Een ware gelovige heeft meer inzicht in de ziel van een mens dan heel wat, dat zich voor psychologie aandient vandaag. God kennen en zichzelf kennen levert een inzicht op dat dieper gaat dan wat ook. En als het gaat om het milieu, om de schepping, dan zucht

het kind van God met en om de schepping. Hij hoort het en hij verneemt daarin en daarbij zelfs het zuchten van de Heilige Geest. Geen ecooloog kan daar tegen op. Maar een christen moet het dan wel in waarheid zijn. Anders is hij een harlekijn van een socialist, een quatsch psycholoog, een modieuze, doch waardeloze pleiter voor het milieu. En een christen wordt men slechts door het onvervalste, onverkorte en onverdunde evangelie.

Wie dus het evangelie niet preekt, breekt de kerk af en onthoudt aan de wereld het enige medicijn dat haar in haar vermolmden samenleving compleet met haar dampkringvervuiling, zou kunnen helpen. Zo'n prater op de preekstoel is eigenlijk niets anders dan een grote tegenhouder van alles waar 't mensdom op zit te wachten,

Hoeveel evangelischen zijn er?

Bet evangelische maandblad *Uitdaging* van januari 1998 gaf de volgende informatie:

Hoeveel evangelischen zijn er?

Niemand weet 't nauwkeurig. Daarvoor zou een onderzoek nodig zijn onder alle evangelische gemeenten. De meeste zijn onafhankelijk. Vele kennen geen officieel lidmaatschap. De schattingen lopen aanzienlijk uiteen. Maar ik doe er een gooi naar.

Alle charismatische en pinkstergemeenten tezamen tellen 150 tot 175 duizend mensen (jong en oud meegerekend, met inbegrip van de 'vrienden' van de gemeente en vaste bezoekers). Hierbij reken ik de onafhankelijke gemeenschappen en de in grotere verbanden georganiseerde groepen (Broederschap van Pinkstergemeenten, Rafaël-Nederland, Beréa) mee, en ook allerlei allochtone evangelische gemeenten. Alle andere evangelische gemeenten (minus de Band van Vrije Evangelischen, de Unie van Baptisten Gemeenten en het Leger des

Heils, die een tussenpositie innemen tussen oecumenisch en evangelisch, al naar gelang de definitie die wordt gehanteerd) tellen naar schatting ruim 50.000 mensen: onafhankelijke baptisten, 'niet-aangesloten' vrije evangelischen, vergaderingen van gelovigen, Parousia, Kerk van de Nazarener en ook een aantal allochtone kerken e.a. 'Andere evangelischen' is een vage omschrijving. Het gaat om gemeenschappen die ook wel 'niet-charismatisch' worden genoemd, maar die tegen de benaming protesteren. Zo'n ontkennende naam wekt de indruk dat zij een gebrek lijden... Veel gemeenten van deze tweede categorie hebben baptistische en darbistische trekken wat hun theologie aangaat. Maar dat is maar heel globaal. De Kerk van de Nazarener komt uit de 'heiligsbeweging' en zou wat dat aangaat ook tot de 'charismatischen' gerekend kunnen worden. De Zevende Dags Adventisten hebben weer heel andere trekken, en zijn oudjes in deze rij van junkies.

De invloed van deze gemeenschappen gaat ver boven het getal uit. Het zijn overwegend evangeliserende gemeenten, die meer aandacht trekken dan veel traditionele kerken. Bovendien vindt van de groei in christelijke kring voor het grootste deel in hun midden plaats. De invloed van deze gemeenten groeit sterk. Een interessante aanwijzing is bijvoorbeeld de stijging in het aantal kerkgangers in de drie grote steden in Nederland (CBS-cijfers). Die is ten volle te danken aan de sterke groei van evangelische gemeenten, juist in de stadsgebieden.

CADEAU-TIP

Een ontroerende roman van Ali C. Drost-Brouwer

Saskia van Almèhre

Wanneer vindt Saskia haar geluk?

96 pagina's ing., f 17,50

Verkrijgbaar bij de boekhandel.

Oosterbaan & Le Cointre B.V.

Postbus 25 - 4460 AA Goes. Tel. 0113-215591